

5 RAVNANJE Z ODPADKI KOT ORODJE DRUŽBENE RAZLIKE

Daša Ličen

Kaj je umazano in kaj spada med odpadke, je kot družbeni konstrukt stvar posamezne družbe, vendar delitev na čisto in nečisto ni zgolj kulturna partikularnost, simbolizira lahko tudi ločnico med inkluzivnostjo in ekskluzivnostjo. V pričujočem prispevku na historičnem primeru meščanstva v avstroogorskem Trstu izpostavljam diskurz o ravnanju z odpadki, o ohranjanju čistoče in splošni higieni, ki ga razumem kot orodje razločevanja družbenih skupin. Na kratko, ideja o čistem je utrjevala razliko med buržoazijo na eni strani in delavstvom in kmeti na drugi.

Ključne besede: higiena, čistoča, odpadki, morala, Trst, Avstro-Ogrska, meščanstvo

What is dirty and what is considered to be waste as a social construct depends on each particular society, yet the classification of clean versus dirty is not just a cultural particularity, but can symbolize also a dividing line between inclusion and exclusion. The present chapter builds on a historical case, the discourse on waste management and general hygiene of the bourgeoisie in Austro-Hungarian Trieste, which can be understood as an instrument of distinction between social groups. In short, the idea of cleanliness enforced the distinction between the bourgeoisie, on the one hand, and the working classes and farmers, on the other.

Key words: hygiene, cleanness, waste morals, Trieste, Austria-Hungary, bourgeoisie

UDK: 628.4:316.343(450.361Trst)"1867/1918"

Uvod

Vprašanje ločnice med čistim in umazanim je antropološki problem že vsaj od časa Mary Douglas, ki je kategorijo čistega označila za kulturno in s tem spremenljivo. Z drugimi besedami, kaj

je umazano, kaj spada med odpadke, kako blizu sebe jih hranimo in kako z njimi ravnamo, je kot družbeni konstrukt stvar posamezne družbe, ne pa absolutno dejstvo človeštva kot takega (Douglas 2010). Tako so na primer svinjski parklji ponekod izbrana jed, drugod pa odločno zavrženi. In konkretnije, kar je smet za večino prebivalcev Slovenije, je na primer vir navdiha za člane ljubljanskega kulturno-ekološkega kolektiva Smetumet. Mary Douglas je torej na videz banalno umazanijo in odpadke umestila v družbeni kontekst, razgrnila njihovo simbolno razsežnost in razumela upravljanje z biološkim in materialnim svetom kot del organiziranja sveta in ohranjanja reda.

Klasifikacija čistega in nečistega pa ni zgolj nedolžna kulturna posebnost, ampak lahko simbolizira tudi ločnico med inkluzivnostjo in ekskluzivnostjo in tvori razliko med redom in kaosom. Pogosto naletimo na primer medijskega diskurza, skladno s katerim so migranti umazani. Gotovo velja, da imajo nekateri prišleki drugačne predstave o tem, kaj je čisto in kaj umazano, nemara so njihovi kriteriji za čistost v zdravstvenem smislu precej strožji od srednjeevropskih, a to na tem mestu sploh ni bistveno, saj je, nenazadnje, vprašljiva tudi verodostojnost izpostavljenega primera. V ospredju pričujočega prispevka torej ni odnos do odpadkov, ki ga ima posamezna skupnost, ali raven njihove higiene, pač pa prevladujoči diskurz o ravnanju z odpadki, o ohranjanju čistoče in splošni higieni, ki ga razumem kot orodje razlikovanja družbenih skupin. »Oni«, »ta smrdljivi« so namreč vedno drugačni od »nas«, razumemo jih kot »slabše«, »civilizirane« in celo »nemoralne«. Nemci so na primer v letih pred drugo svetovno vojno afriška gospodinjstva opisovali kot umazana in smrdljiva (»vsaj dokler jih v roke niso vzeli belci«) (Reagin 2007: 63). Prostorsko in časovno bližje nam je primer Romov, ki so po stereotipnih predstavah še danes izredno nesnažni (Janko Spreitzer 2017: 45–46; Jezernik 2006).

Svoj argument bom v tem poglavju razgrnila na zgodovinskem primeru. Vrnila se bom v čas avstroogrškega Trsta in izpostavila diskurz o umazanem in čistem kot poskus utrjevanja meje med buržoazijo na eni strani in delavstvom in kmeti na drugi. 19. stoletje je čas vzpona meščanstva, a tudi velikih sprememb

na področju snage. Je tudi čas, ko je upoštevanje nekaterih novih higienskih načel korenito prispevalo k daljšanju življenjske dobe, tudi zato je poudarjanje ločnice med čistim in nečistim imelo še dodaten naboj.

Čistoča skozi čas

Ideja o tem, kaj je čisto in kaj je umazano, seveda tudi v časovnem oziru ni stalna. To pomeni, da kot vsi drugi delci kulture, tudi ta element ni statičen. Mar nismo še pred nekaj leti ob nakupu vsakega kosa oblačila skrbno hranili priložene gumbe, ki jih danes zavržemo skupaj z etiketo? Številni poznavalci in poznavalke preteklosti so uspešno obnovili idejo in kategorijo čistosti v diahroni perspektivi. Nanje so najbolj izrazito vplivala že omenjena spoznanja Mary Douglas, francoska zgodovinarica šola Annales, s katero se je rodilo zanimanje za vsakdanjost in strukturne zgodovinske procese, in odmevna monografija zgodovinarja Norberta Eliasa (2000–2001), ki je odnos do čistoče v 19. stoletju razumel kot nasledek več stoletij dolgega civilizacijskega procesa. Po Eliasu je civilizacijski proces temeljil na ponotranjanju nadzora nad posameznikovimi afekti in obvladovanju bioloških funkcij telesa.

Največji odmev na področju zgodovine odnosa do čistoče je verjetno imelo delo francoskega zgodovinarja Georgesga Vigarella (1999), ki je pod drobnogled vzel telesno higieno od srednjega veka naprej. Pokazal je, da voda še v 16. in 17. stoletju ni imela nikakršne zveze z ohranjanjem čistoče. Kasneje, v 18. stoletju, postane učinek vode razumljen kot poživljajoč, a še vedno nepovezan s snago. Obenem se je med privilegiranim slojem ravno v tem obdobju pojavila občutljivost na smrad. Tako so na koncu 18. stoletja postali nekateri vonji celo »nevarni« (Corbin 1986). Strah pred smradom je tesno prepleten s še starejšo teorijo o miazmah, torej »strah pred onesnaženim zrakom, stoječimi vodami in drugo nesnago, ki je ležala na mestnih in vaških ulicah« (Remec 2015: 42). Pomembnejša vloga od izpiranja je bila tako še konec 18. stoletja pripisana zračenju in dišavam (Corbin 1986).

Voda je svojo današnjo vlogo pri ohranjanju čistoče postopoma pridobila v 19. stoletju. Na začetku 19. stoletja se je pojavila

tudi nova beseda – »higiena«. Vse razprave o »vzdrževanju« in »ohranjanju« zdravja so zdaj postale »higienske«. Povezane so bile s številnimi vedenji, ki naj bi bila znanstveno utemeljena (Vigarello 1999: 210–213). Modernejša mikrobiološka spoznanja so šele proti koncu 19. stoletja izrinila idejo, da so miazme vir epidemij, a je do takrat strah pred miazmami uspešno botroval vse številnejšim naprezanjem za višanje ravni higijene v javnem prostoru. Še zlasti v mestih so se pojavljale pobude za redno čiščenje ulic, vzpostavitev kanalizacijskih in vodovodnih omrežij, zračenje notranjih prostorov in nasprotovanje prenatrpanosti – »leglu epidemij«. Na koncu 19. stoletja so svoj pečat na predstavah o čistoči pustila tudi Pasteurjeva dognanja o bakteriološkem svetu, s čimer je umivanje dokončno stopilo v prvi plan (Vigarello 1999: 252–267). Med raziskovalci in raziskovalkami, ki so osvetlili pomen vsakdanjega čiščenja v kontekstu obsežnejših družbenih sprememb, še zlasti potrošništva, velja omeniti tudi sociologinje in sociologe, na primer Elizabeth Shove (2003), ki si je historične prakse ogledala v luči današnjega sveta.

Na primeru Ljubljane na prelomu stoletja je higienske posege oziroma »vzgojne postopke družbe« v urbanem okolju razgrnil Andrej Studen (1994), medtem ko se je higienizaciji Trsta, vlogi zdravnikov in naposled tudi moraliziranju posvetil Flavio Braulin (2002). Da je prav stoletje meščanstva čas, ko se v zahodni družbi uveljavijo nova načela ohranjanja čistoče, je na slovenskem primeru pokazala tudi Meta Remec (2015).

Čistoča kot privilegij

Zavzetost za nove vrste čistoče je bila vseskozi povezana predvsem s pripadnicami in pripadniki privilegiranih slojev. Kot bomo videli, je tako v preteklosti kot danes ideja čistoče vzpostavljala razliko, z Bourdieuejevimi besedami distinkcijo (1984), med posamezniki in posameznimi družbenimi skupinami. Navkljub različnim pomenom, ki jih je skozi stoletja in desetletja nosil koncept čistosti, je deloval kot mehanizem manifestacije pripadnost posameznemu razredu. Z besedami zgodovinarja Marka Štuhca: »Čistoča v skladu z jasnimi pravili je potemtakem znamenje pri-

padnosti spolu in družbenemu razredu. Kot znamenje pripadnosti pa je hkrati tudi znak distinkcije« (1995: 140). Tudi Vigarello, ki je v svoji monografiji o razumevanju čistoče ohranjal pozornost na različnih družbenih slojih, je zapisal, da je imela čistoča »od vsega začetka družbeni in razlikovalni pomen« (Vigarello 1999: 92). Že v zgodnjem novem veku je namreč čistoča sestavljala etiketo višjih slojev (1999: 92), v 18. stoletju pa so prav ti začeli nastopati proti »ljudski zanikrnosti« in »mestnemu smradu« (1999: 183–184).

Graja privilegiranih je bila torej usmerjena na najnižje sloje, še izraziteje v 19. stoletju, ko je »zdravniku pacientov dom postal mesto vsakodnevnega mučenja« (Corbin 1986: 150) in ko se je oblikovala »pravcata pastorala revščine, v kateri je imela snaga skorajda izganjalsko moč« (Vigarello 1999: 240). Predstavniki in predstavnice plemstva in še zlasti meščanstva so sedaj poudarjali tesno povezavo med telesi kmečkega prebivalstva in delavstva s smradom in umazanijo. Pripadniki in pripadnice višjih slojev so resda živeli zelo drugačna življenja od delavstva in kmečkega prebivalstva, a niso bili izoliran otok, ki ga epidemije ne bi ogrožale, zato je po svoje razumljivo, da so kritizirali in skušali higienizirati življenjske razmere širokih ljudskih množic. Novi higienski standardi in vzorci skrbi za telo in okolico so bili v 19. stoletju v veliki meri podkrepljeni z znanostjo, zato so naprezanja meščanstva resda uspešno vplivala na zmanjšanje bolezni. Nova, prostornejša bivališča, razvoj pomembne javne infrastrukture, uveljavitev dnevnega umivanja in zdravniškega nadzora so na primer tuberkulozo privedli na rob izumrtja (Frykman in Löfgren 1987: 174). Meščanstvo je torej ključno pripomoglo k dvigu življenjskega standarda, pa vendar pričujoče besedilo ni namenjeno presojanju o »pravilnosti« delovanja meščanstva in čudenju »nizkim« higienskim standardom nižjih slojev. Vozel je bolj zapleten. Za navidezno naklonjenostjo meščanstva in njihovim odnosom do odpadkov in nečistoče se namreč skriva še nekaj drugega. Ideja snažnosti, ki se je vzpostavila v 19. stoletju, namreč ni slonela zgolj na znanosti, motivi zanjo torej niso bili izključno zdravstveni. Ločevanje na čisto in nečisto je bilo tudi podlaga za ločevanje

Slika 5.1: Pogled iz Vile Gosleth (z dovoljenjem zbirke London Borough of Richmond upon Thames Borough Art Collection, Orleans House Gallery, Burton Collection).

na ene in druge, na civilizirane in necivilizirane ter na moralne in nemoralne (Frykman in Löfgren 1987: 174–210).

Očistimo Trst

Kombinacija obmorske lege, podonavskega zaledja, trgovske dejavnosti in ugodnosti proste luke in drugih privilegijev, ki jih je Habsburška monarhija nudila Trstu in njegovim prebivalcem, je mesto v 18. in še zlasti v 19. stoletju spremenila iz obmorskega mesteca v imperialno in emporialno središče. Če je konec 18. stoletja Trst štel 30.000 prebivalcev, jih je leta 1900 bilo že 178.599 (Pirjevec 2007: 17). Ko se je vanj leta 1872 priselila Angležinja Isabel Burton (1831–1896), je bil Trst pravo vele mesto: tretje največje avstrijsko mesto, pomembno upravno središče, najpomembnejše jadransko pristanišče in tretje skladišče kave na svetu (Pirjevec 2007: 45). V nadaljevanju bom s pomočjo dveh empiričnih primerov, in sicer s pomočjo delovanja Lady Burton in

Slika 5.2: Lady Burton v svojem kabinetu (z dovoljenjem zbirke London Borough of Richmond upon Thames Borough Art Collection, Orleans House Gallery, Burton Collection).

drugih članov Društva ljubiteljev živali in s pomočjo delovanja Tržaškega društva za higieno, orisala habitus tržaškega meščanstva na prelomu stoletja. Kot neizbežen del meščanskega vsakdana se namreč kaže prav promocija higijene, ki je bila zagotovilo za red, stabilnost, napredek in še zlasti za ohranjanje lastnega vpliva.

Da bi se posvetila življenjski zgodbi Isabel Burton, moram (na žalost) začeti pri njenem soprogu – njegova kariera, v senci katere je živela, jo je namreč pomembno zaznamovala. Sir Richard Burton (1821–1890) je bil britanski raziskovalec, prevajalec, med drugim je prvi prevedel knjigi *Kamasutra* in *Tisoč in ena noč*, in predvsem diplomat. Zaradi Burtonovega službovanja v britanski zunanji politiki sta zakonca živela na različnih koncih sveta in prišla leta 1872 v Trst, kjer sta preživela skoraj dve desetletji. Lady Burton je, sodeč po biografiji, ki jo je napisala o življenju svojega moža, večino časa preživela kot njegova tajnica, urednica prevodov in celo braniteljica njegovega imena (Burton 1893). Skoraj dnevno so jo zaposlovala tudi obvezna viktorijanska druženja na

čajankah, zabavah, tedaj modnih spiritualističnih seansah (spiritualistični *rendezvous* so v tistih letih v Trstu potekali pri francoskem konzulu Julesu Favreju in pritegnili tudi Isabel, čeprav je bila verna katoličanka), predavanjih, na katerih je rada spregovorila o svojih potovanjih, in seveda tudi delovanje v dobrodelnih društvih.

Tako Isabel kot Richard sta prihajala iz plemiških družin, že kot otroka sta veliko prepotovala in bila dobro izobražena, Sir Burton je na primer (dokler ga niso izključili) študiral na Oxfordu. Pripadala sta skratka istim, najvišjim družbenim krogom. Privilegiran status sta ohranila tudi onkraj Anglije, v Trstu sta se prav tako družila z mestno elito, ki je Burtona po smrti počastila s svečanim pogrebom, »kot ga v Avstriji ni bil deležen še noben tujec« (Wilson 1937: 22).

V svojih spominih na prve tedne, ki jih je preživela v Trstu, je Lady Isabel staro mestno jedro (*città vecchia*) opisala kot »skrajno umazano žarišče okužb« in svojemu stališču dodala podatke o visoki smrtnosti, ki jo je povezovala s skromno higieno (Burton 1893: 508). Tudi Sir Burton je bil kritičen do ravni higiene v Trstu, vodno infrastrukturo je označil za »sramoto civilizirane skupnosti«, mestno gledališče pa za »staro in umazano« (Burton 1893: 29). Domovanje zakoncev Burton je bilo seveda zelo drugačno od nagnetenih in zatohlih stanovanj v središču mesta. Sprva sta živele v hiši s sedemindvajsetimi sobami, ko sta se je naveličala, pa v z vrtom obdani Vili Gosleth, kjer sta se lahko nadihala »svežega« zraka (Burton 1893: 376). Gneči in umazaniji sta se izogibala tudi z rednimi letovanji v Opatiji, v raznih toplicah in na podeželju na bližnjem Krasu (Burton 1893). Četudi so se meščanstvu prakse kmečkega prebivalstva zdele nesnažne in sporne, so nadvse cenili podeželski zrak (Frykman in Löfgren 1987: 42–87; Vigarello 1999: 246–247).

Kako je torej Lady Burton razširjala svoje ideje o pomenu higiene in nastopala v javnosti? Srce Lady Burton je bilo v ritmu liberalno-buržoaznih vrednot in narekovalo predanost dobrodelnosti. Med številnimi dobrodelnimi društvi, ki so jo zaposlovala, je bilo tudi leta 1852 ustanovljeno Društvo ljubiteljev živali

(*Società Zoofila*). Člani in članice tega društva so se zavzemali za promocijo prijaznejšega ravnanja z živalmi in med drugim obiskovali hleve, kamnolome, podjetja, tržnice in mesnice, kjer so preverjali primernost prostorov za bivanje živali, njihovo zdravstveno stanje, ravnanje skrbnikov in skrbnic in o vsem tem poročali v lokalnem časopisju in osebni korespondenci (Notizie Interne 1880: 5). Varovanju živali predane posameznice in posamezniki so si prizadevali izboljšati življenja živali, a kot prvi korak na tej poti razumeli »civiliziranje neukih množic«, ki do živali niso imele »pravega« odnosa. Poudarjali so »bestialnost«, »neciviliziranost« in druge nelaskave lastnosti kmetstva in delavstva, zaradi katerih naj bi trpele živali (Ličen 2021: 103–130).

Svečanih *fêtes* vajena Lady Burton je tovrstne »inšpekcije« redno izvrševala in se potem v svojih poročilih zgražala nad ravnanji delavstva in kmečkega prebivalstva. V zimskih mesecih leta 1880 je na primer večkrat obiskala nekega tržaškega konjederca (navedke Isabel Burton je v slovenščino prevedel neznani avtor, njen govor je 19. 12. 1881 izšel v prilogi časopisa *Edinosti* ob dve strani dolgem zapisu o podelitvi nagrad v društvu). Ob nekem obisku tega »nesrečnega kraja«, ki ji je »dušo z grozo in gnusom napolnil,« ji je na misel prišel Dantejev vzklík »Opustite vsakršno upanje, vi, ki vstopate!« (Nepodpisano 1881). Opensko klavnico je ob neki drugi priložnosti komentirala tako: »Grda luknja, brez odtoka, koder se kri poleti, ko vode primanjkuje, širi, gnjije in kuži čisti in naj zdravejši zrak naše okolice« (Nepodpisano 1881). Za Lady Burton sta bila čist zrak in prijeten vonj ključna, prav tukaj se njen zapis stika s Corbinovo analizo razvoja občutljivost na vonj. Skladno z Alainom Corbinom je bila shema vonja v domeni meščanstva, s tem pa vonj, kriterij, s katerim se je lahko meščanstvo pod pretvezo medicinskih dognanj distanciralo od smrdljivih mas. In naprej, če je smrad ogrožal družbeni red, so parfumi obljubljali stabilnost (Corbin 1986: 141–144).

Na eno svojih »inšpekcij« je Lady Burton nekoč povabila tudi tržaškega podestata in nekaj drugih vodilnih Tržčanov, da bi si »okrutnosti« ogledali na lastne oči (Burton 1893: 174). Podestata naj se do tega obiska sploh ne bi zavedal »lukenj«, v katerih so prebivali nekateri Tržčani in Tržčanke (Burton 1893: 174).

Pregledovanje javnih površin, a tudi zasebnih domovanj v tem času ni bilo nič novega. V Franciji in Angliji so okrajne komisije že v prvi polovici 19. stoletja obiskovale hiše, pripravljale poročila o njihovem stanju in bolj ali manj agresivno nagovarjale lastnike k poslušnosti (Corbin 1986: 159–160). V drugi polovici so, kot bomo videli na primeru Tržaškega društva za higieno, taki obhodi postajali vse pogostejši.

Lady Burton pa ni bila edina članica Društva ljubiteljev živali, osupla nad ravnanjem z živalmi in še zlasti nad ljudsko umazanijo. Tudi drugi člani so v svojih zapisih pripovedovali o stanovanjih in hišah, ki so bila tako nesnažna, da so vznejevoljila »civilizirane mimoidoče«. Predstavniki Društva ljubiteljev živali iz Voloskega je na primer poročal o »ostudnosti« pitanja prašičev s človeškimi iztrebki. Prav ta praksa naj bi bila v tem obmorskem okolišu vir mnogih bolezni (Nepodpisano 1880: 6; de Susanni 1880: 10). Človeški izločki so še v 19. stoletju namreč veljali za najbogatejše gnojilo (Corbin 1986: 117–118).

Bolj neposredno je vprašanja higiene izpostavljalo še eno, kasneje nastalo tržaško društvo: Tržaško društvo za higieno (*Società triestina d'igiene*). Med najaktivnejšimi članicami in člani tega društva ni bilo Lady Burton, ki je bila v zadnjem desetletju 19. stoletja že z eno nogo v Angliji, pač pa drugi pripadniki tržaške buržoazije in nekaterih drugih urbanih središč Avstrijskega primorja. Med približno stotimi člani tega društva, ki je po razpoložljivih virih sodeč nastalo leta 1889, je bilo največ farmacevtov, zdravnikov, kemikov, veterinarjev, fizikov, sanitarnih inšpektorjev, raznih inženirjev in drugih dobro izobraženih meščanov in deloma tudi plemičev. Sodeč po društvenem statutu, je člane društva združevalo zanimanje za promocijo javne higiene, tako v znanstvenem kot v praktičnem smislu. Pot do cilja je zajemala (1) prirejanje javnih predavanj, razprav in celo demonstracij izumov, ki bi prispevali k napredku na področju javne higiene; (2) oblikovanje konkretnih predlogov, s katerimi bi lahko dvignili raven higiene; (3) objavljanje novih in pregled že obstoječih besedil o stanju higiene in (4) povezovanje s sorodnimi društvi in obiskovanje kongresov po vsej Evropi. Bolj konkretno, v okviru društva so člani razpravljali o arhitekturnih inovacijah, vodnih

napeljavah, kanalizacijskem omrežju, odvozu odpadkov in iskali komunalne rešitve, ki bi zaščitile meščanske nosnice. Pri tem so vseskozi sledili novim dognanjem in se v zvezi s posameznimi vprašanji tehničnih novosti obračali tudi na tuje poznavalce, v zvezi s kanalizacijo so na primer pisali znanemu pariškemu inženirju Georgesu Bechmannu (1848–1927).

Meščanskost je kot način življenja in specifičen habitus v veliki meri slonela na nekaterih v razsvetljenstvu rojenih vrednotnih idealih, med njimi je bila tudi ideja napredka (Kaschuba 1993 [1988]: 411–416). Usmerjenost k boljši prihodnosti, k izboljšanju družbe in nasploh k napredku, ki so jo skušali realizirati skozi urejanje in nadzor nad javnim prostorom, a tudi s posegi v zasebno sfero, v intimo posameznikovih življenjskih razmer, je bila jedro delovanja Tržaškega društva za higieno. Člani slednje so celo zapisali, da je med njihovimi nameni tudi prispevek k civilnemu napredku mesta Trst.

Na ljudstvo so člani društev, ki so se zavzemala za higienizacijo, želeli vplivati še zlasti s publiciranjem. Že po letu 1845 začnejo širom Evrope izhajati dela, katerih avtorji so delili napotke, kako vzdrževati čistočo (Vigarello 1999: 243–247). Člani Tržaškega društva za higieno so tudi v te namene oblikovali lastno društveno glasilo *Bollettino della Società Triestina d'igiene*, v katerem so poročali o svojih aktivnostih in nagovarjali tako svoje člane kot širše bralstvo k sprejemanju novih ukrepov, ki bi pomagali odstraniti umazanijo.

Tudi člani tega društva so oblikovali več odborov, ki so se posvečali specifičnim problemom mesta Trst, med njimi skupaj z Zdravniškim društvom (*l'Associazione medica*), Društvom inženirjev in arhitektov (*Società fra ingegneri ed architetti*) in Društvom za boj proti tuberkolozi (*Società per la lotta contro la tubercolosi*), še Odbor za propagando sanacije mesta (*Comitato di propaganda per l'assanamento della città*). »Sanacija« ima v našem prevodu arhaičen pomen, ki je bolj kot sodobnemu pomenu zvest etimološkemu izvirniku »ozdraviti, popraviti«. Ni povsem jasno, kaj so ti odbori počeli, a na primeru drugih mest vemo, da so

navadno pregledovali higienske razmere, tudi v notranjosti stanovanj (Remec 2015: 47).

Pregledovanje stanovanj je bil samo eden izmed »vzgojnih postopkov družbe«, če uporabimo besede Andreja Studna (1994: 55). Meščanstvo je k »primernemu« vedenju sililo tudi z drugačnimi oblikami nadzora, s pravnimi predpisi in v času epidemij celo s kaznovanjem in internacijo (Studen 1999: 307). Kot rezultat posameznih meščanskih pobud je potem tudi oblast »posegla prav na področje tistega, kar je meščanstvu sveto – torej na področje privatnosti – ter pokazala, da javna higiena ni več povsem privatna stvar, temveč je postala del širše družbene javnosti« (Studen 1999: 312). Pravni okvir, ki so ga narekemale higienske reforme 19. stoletja, je s seboj prinesel tudi diskriminacijo marginalnih skupin prebivalstva, ki so predstavljale grožnjo meščanstvu (Remec 2015: 76–77).

Meščanstvo si je prizadevalo odstraniti tudi drugačne, skrite oblike umazanije, in sicer tisto nevidno, »pravo« umazanijo, ki je ne spere niti najmočnejše milo. Skladno z moralističnim diskurzom je namreč puhteči smrad predstavljal »dokaz o degeneriranosti, manjvrednosti in grešnosti širokih ljudskih množic in proletariata« (Remec 2015: 50). Higienske kampanje so bile torej hkrati tudi moralne oziroma moralizirajoče kampanje, ki so poudarjale vlogo čistoče pri moralni utrditvi, spodobnosti in ohranjanju splošnega družbenega reda (Studen 1994: 55; Studen 1999: 306; Vigarello 1999: 252–267; Remec 2015: 76–77). Na kratko, »biti čist je pomenilo biti moralen« (Studen 1999: 307).

Ohraniti čistočo, ohraniti status

Roka nad zgodovinskimi viri in z njo v veliki meri tudi nad preteklostjo je vedno v rokah privilegiranih slojev. Prav sledi višjih slojev arhivsko gradivo najmočnejše zaznamujejo. Celo ko listamo fonde o kmetovalcih ali stiskah delavstva, so njihova življenja popisana in interpretirana skozi oči buržoazije, ki krojijo zgodbe zgodovinskih akterjev in akterk s svojim peresom. Tudi ko govorimo o odnosu do umazanega in odpadkov v preteklosti, so nam v veliki večini primerov na voljo le stališča meščanstva. K temu

izdatno prispeva dejstvo, da gre za področje človeškega življenja, ki je še zlasti v 19. stoletju najbolj pestilo pripadnice in pripadnike meščanstva. Na nesnago so – kot je razvidno tudi iz tržaških primerov – opozarjali z ustanavljanjem različnih društev, s knjigami, revijami in razglasi, z oblikovanjem komisij in pritiskom na oblast v želji po strožjih pravnih ukrepih. Kot najbolj problematični so v njihovih očeh veljali v bednih pogojih živeči nižjih slojev.

Izrazito glasna stališča, ki jih je meščanstvo gojilo do ohranjanja čistoče, lahko pojasnimo tudi z Eliasom (2000–2001). Ključno vlogo v dolgem procesu civiliziranja je pripisal družbeni eliti, ki jo je v 19. stoletju v največji meri, še posebno ko govorimo o trgovskem Trstu, sestavljala prav buržoazija. Pripadnice in pripadniki višjih slojev so nove družbene standarde civiliziranega ravnanja in ohranitve samonadzora sprejemali in uveljavljali tudi kot znak razločevanja od ljudstva. Tu se lahko navežemo na Corbina, ki je v svoji analizi razvoja vonja slonel prav na Eliasovem delu, in namignil, da je meščanstvo na nižje sloje projiciralo vse, kar so pri sebi zanikali in česar so se sramovali (Corbin 1986: 141–144). Do podobnih zaključkov sta kasneje v svoji knjigi o graditeljih kulture prišla tudi švedska etnologa Jonas Frykman in Orvar Löfgren (1979). Svoj pogled sta omejila na vsakdanjik švedskega srednjega razreda oziroma meščanstva na prelomu stoletja in pojasnila postopno prevlado novih kulturnih vzorcev oziroma »graditev kulture«, ki je spremljala preobrazbo Švedske iz agrarne v industrijsko in nato urbano družbo. Pri tem sta posebno poglavje namenila uveljavljanju novih higienskih idealov in njihovemu moralnemu podtonu. Tudi onadva sta podčrtala vlogo meščanstva pri razširjanju novih praks in imaginarne in stvarne ločnice, ki jih je s tem ustvarjalo.

Klasifikacija stvari in praks je obenem tudi podelitev družbenega statusa. Po znanem Bourdieuejevem izhodišču namreč ljudje s tem, ko razvrščajo stvari, razvrščajo tudi sebe (1984). Vonji delavstva in kmečkega prebivalstva so v tem času postali »razločevalni element, kriterij, po katerem je bilo družbo mogoče razdeliti na več in manj vredne ter s katerim je bilo mogoče upravičiti segregacijo, odpor in postopke, ki so jih bili deležni« (Remec 2015: 54). Ker naj bi »umazana« populacija škodila »zdravemu«, »čistemu«

in »dobremu« življenju slehernega posameznika in posameznice, so postale s tem oporečne prakse plebsa tudi politični problem. Mase so potrebovale sistemski nadzor, biooblast oziroma biopolitiko, ki bo upravljala z javnim zdravjem, urejala in krepila telesa vseh nas in družbo kot tako (Foucault 2015). Prav to je bil razlog za popise, preglede, čiščenja in kaznovanja posameznikov; šlo naj bi namreč »za dobro vseh nas«.

Sklep

Ravnanje z odpadki oziroma odnos do čistega, s katerim je tesno povezano, ima več prikritih razsežnosti. Eno izmed teh sem skušala razgrniti na primeru higienskega diskurza tržaške buržoazije v desetletjih pred začetkom prve svetovne vojne. Pripadnice in pripadniki tržaškega meščanstva so si prizadevali razširiti lastne ideje o pravih načinih ohranjanja higiene, čistoče in življenja sploh in na ta način prevzgojiti ljudstvo. Osnovna kulturna praksa razvrščanja predmetov na smeti na eni strani in ohranjanja vrednih na drugi se je pokazala kot tesno prepletena z razvrščanjem ljudi, in sicer na »čiste«, »dišeče«, »civilizirane«, »moralne« in »napredne« ter na »umazane«, »smrdljive«, »necivilizirane«, »nemoralne« in »zaostale«. Higienski diskurz tržaškega meščanstva je v marsičem podoben diskurzu o beguncih, s katerim sem začela pričujoči prispevek. Gre za diskurz, ki v svoji skrajni različici vodi k dehumanizaciji in nima s samim razvrščanjem odpadnih materialov nič več skupnega.

Pred zadnjo piko se s sodobnostjo nudi še ena vzporednica. Danes opevano »odgovorno« ravnanje z odpadki nalaga preudaren premislek o količini odvrženih materialov in narekuje »pravilne« načine njihovega ločevanja in recikliranja. Tudi sodobni ideal ravnanja z odpadki ohranja močan moralni podton. Zbirati plastične zamaške je na primer »dobro« in »prav«. Obenem ostaja ideal največkrat dostopen le pripadnicam in pripadnikom družbene elite. V 19. stoletju so višji sloji preprosto grajali in občasno kaznovali nižje sloje zaradi njihovega ravnanja z odpadki. Danes je huje, sodobne težnje po zmanjšanju količine odpadkov so tesno zvezane z neenakostjo globalnih potrošnikov, in sicer z

naraščanjem količine odpadkov in umazane industrije v depriviligiranih delih sveta. Z drugimi besedami, zavračanje plastičnih vrečk je v luči dejstva, da številne bogate evropske države izvažajo svoje odpadke na Kitajsko in Indijo, le kaplja v morje.

In naprej, postopek izvažanja odpadkov spominja tudi na bolj in manj uspešne poskuse deportacije oziroma njihovega »skladiščenja« v skorajda hermetično zaprtih begunskih centrih. Ne samo diskurz, pač pa tudi samo ravnanje s temi posamezniki in posamezniki priča o nekakšnem enačenju s smetmi. Nazadnje namreč zgolj čakamo, da strohnijo in seveda izginejo.

Reference

- Bourdieu, Pierre. 1984 [1979]. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Braulín, Flavio. 2002. *La questione sanitaria nella Trieste di fine '800: i caratteri antropologici della medicina ospedaliera sul Litorale austriaco*. Milano: FrancoAngeli.
- Burton, Isabel. 1893. *The Life of Captain Sir Richard Burton*. London: Chapman & Hall.
- Corbin, Alain. 1986. *The Foul and the Fragrant: Odor and the French Social Imagination*. Cambridge: Harvard University Press.
- Douglas, Mary. 2010 [1966]. *Čisto in nevarno: analiza konceptov nečistosti in tabuja*. Ljubljana: Študentska založba.
- Elias, Norbert. 2000–2001 [1939]. *O procesu civiliziranja: sociogenetske in psihogenetske raziskave*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Foucault, Michel. 2015 [1978–1979]. *Rojstvo biopolitike: kurz na Collège de France: 1978–1979*. Ljubljana: Krtina.
- Frykman, Jonas, in Orvar Löfgren. 2008 [1979]. *Culture Builders: A Historical Anthropology of Middle-Class Life*. London: Rutgers University Press.
- Janko Spreizer, Alenka. 2017. Romi od diskriminacije k sožitju? Repräsentacije romske kulture in dediščine ter prezrti ali utišani spomini. V: Saša Poljak Istenič idr. (ur.), *Nemi spomini: Manjšine med obrobjem in osredjem*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, str. 34–55.

- Jezernik, Božidar (ur.) 2006. »Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi«: *Narativne podobe Ciganov/Romov*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Kaschuba, Wolfgang. 1993 [1988]. German Bürgerlichkeit after 1800: Culture as Symbolic Practice. V: Allan Mitchell, Gus Fagan in Jürgen Kocka (ur.), *Bourgeois Society in Nineteenth-Century Europe*. Oxford: Berg, str. 392–422.
- Ličen, Daša. 2021. Kulturna društva v Trstu kot prizorišča identifikacijskih procesov tržaškega prebivalstva (1848–1914) (neobjavljena doktorska disertacija). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Nepodpisano. 1880. Notizie Interne. *Bollettino della Società Zoofila Triestina*, 31. 7. 1880, str. 5–8.
- Nepodpisano. 1881. Komur se ne smili žival, temu se tudi človek ne. *Edinost*, 19. 1. 1881, priloga.
- Pirjevec, Jože. 2007. »Trst je naš!« *Boj Slovencev za morje (1848–1945)*. Ljubljana: Nova revija.
- Reagin, Nancy. 2007. *Sweeping the German Nation. Domesticity and National Identity in Germany, 1870–1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Remec, Meta. 2015. *Podrgni, očedi, živali otrebi: higiena in snaga v dobi meščanstva*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Shove, Elizabeth. 2003. *Comfort, Cleanliness and Convenience. The Social Organization of Normality*. Oxford: Berg.
- Studen, Andrej. 1994. Smrdelo je kot kuga: k zgodovini higienskih razmer v Ljubljani pred prvo svetovno vojno. *Zgodovina za vse*. 1 (1): 44–57.
- Studen, Andrej. 1999. »Samoumevna« čistoča telesa nekoč in danes. Spremnna beseda v Georges Vigarello, *Čisto in umazano: telesna higiena od srednjega veka naprej*. Ljubljana: Založba I*cf. 291–313.
- de Susanni, Giuseppe. 1880. Illustre Presidenza. *Bollettino della Società Zoofila Triestina*, 31. 7. 1880, 10.
- Štuhec, Marko. 1995. *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Vigarello, Georges. 1999. *Čisto in umazano: telesna higiena of srednjega veka naprej*. Ljubljana: Založba I*cf.

Wilson, Arnold. 1937. *Richard Burton. Fifth Burton Memorial Lecture*. London: Oxford University Press.

Zahvala

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije je iz državnega proračuna sofinancirala projekt *Nevidno življenje odpadkov: Razvoj etnografsko utemeljene rešitve za upravljanje z odpadki v gospodinjstvih* (L6-9364) in raziskovalni program *Etnološke in folkloristične raziskave kulturnih prostorov in praks* (P6-0088). Raziskave, predstavljene v poglavju, so rezultat tega projekta in programa.